

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ 2016

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ – ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΛΥΣΕΙΣ

Μετάφραση

A1.

Με ανάλογο τρόπο (γίνονται) και οι οικοδόμοι και όλοι οι υπόλοιποι χτίζοντας, δηλαδή, σωστά θα γίνουν καλοί οικοδόμοι, χτίζοντας όμως λάθος, κακοί. Γιατί, αν (τα πράγματα) δεν ήταν έτσι, καθόλου δε θα χρειαζόταν ο άνθρωπος που θα δίδασκε, αλλά όλοι θα ήταν εκ γενετής καλοί ή κακοί (ή θα γεννιούνταν).

Το ίδιο, λοιπόν, συμβαίνει και με τις αρετές · γιατί κάνοντας όσα συμβαίνουν στη συναλλαγή μας με τους άλλους ανθρώπους άλλοι γινόμαστε δίκαιοι και άλλοι άδικοι, και παράλληλα κάνοντας όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και αποκτώντας σιγά σιγά τη συνήθεια να αισθανόμαστε φόβο ή θάρρος άλλοι γινόμαστε ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με τις επιθυμίες και με την οργή · άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι και άλλοι ακόλαστοι και οξύθυμοι, οι πρώτοι με το να συμπεριφέρονται με αυτόν το συγκεκριμένο τρόπο στις περιστάσεις αυτές και οι δεύτεροι με τον αντίθετο. Και μ' ένα λόγο, λοιπόν, από την επανάληψη όμοιων ενεργειών διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας · γιατί τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας είναι αντίστοιχα προς τις διαφορές των ενεργειών αυτών μεταξύ τους.

B1.

«καί διαφέρει τούτῳ πολιτεία πολιτείας, ἀγαθὴ φύλης»

Ο Αριστοτέλης στην προσπάθειά του να αποδείξει το ρόλο του νομοθέτη στην ηθικοποίηση του πολίτη, οδηγείται αβίαστα στη διάκριση ανάμεσα στα ορθά πολιτεύματα

και τις παρεκβάσεις τους, δηλαδή τις εκτροπές από αυτά, όπως φαίνεται και στις ενότητες από τα Πολιτικά. Εδώ, όμως, δεν αναφέρεται σ' αυτό, επειδή ο νομοθέτης επιδιώκει σε κάθε περίπτωση το καλό των πολιτών· απλώς μπορεί να μην έχει πάντοτε επιτυχία στο στόχο του αυτόν. Παρόμοια, σε άλλο χωρίο των Ηθικών Νικομαχείων, ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για νόμο που είναι *κείμενος ὀρθῶς* και έχει επιτυχία, και για νόμο *ἀπεσχεδιασμένον* (δηλαδή προχειροφτιαγμένο), που δεν έχει επιτυχία. Με βάση την ενότητα, όλα τα πολιτεύματα, θεωρητικά τουλάχιστον, μπορούν να θεωρηθούν καλά, με δεδομένη την αγαθή προαίρεση των νομοθετών. Η διαφορά τους έγκειται στο βαθμό της βοήθειας που παρέχει το κάθε πολίτευμα στον πολίτη, ώστε αυτός να ασκηθεί στα θέματα της πολιτικής αρετής και να γίνει ή όχι κάτοχός της. Η επιτυχία ή η αποτυχία των νόμων να καθοδηγήσουν τους πολίτες μέσω του εθισμού στην αρετή έχει συνολική επίπτωση στην ποιότητα του πολιτεύματος. Η ειδοποιός αυτή διαφορά καθιστά τα πολιτεύματα «αγαθά» ή «φαύλα» (φαύλης: λιγότερο καλής, κατώτερης κι όχι κακής). Στην ουσία, λοιπόν, πρόκειται για διαφορά ως προς το βαθμό τελειότητας, γιατί και με το λιγότερο τέλειο πολίτευμα δεν περνάμε στην περιοχή του κακού· απλώς εκεί το έργο επιτελείται με λιγότερη επιτυχία. Μέσα από τη διάκριση των πολιτευμάτων σε φαύλα και μη, ουσιαστικά δηλώνει τη σημασία και της ποιότητας των ενεργειών για την απόκτηση της ηθικής αρετής. Άρα, η επανάληψη ίδιων ενεργειών (ποσότητα) δεν αρκεί, απαιτείται και ποιότητα, η οποία εξασφαλίζεται από την ορθή παιδεία και το νόμο.

«καί διά τῶν αὐτῶν **καί γίνεται** πᾶσα ἀρετή **καί φθείρεται**»

Οι έννοιες «γένεσις» – «φθορά» αποτελούν θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος ήδη από τις απαρχές της φιλοσοφικής σκέψης (κι ένα έργο του Αριστοτέλη έχει τον τίτλο *Περί γενέσεως καί φθορᾶς*). Δυο έννοιες προερχόμενες από τη θεωρία του για τη φύση μεταφέρονται και στο χώρο της ηθικής, για να δείξει ότι κάθε αρετή γεννιέται ή αποκτάται αλλά και καταστρέφεται με τα ίδια μέσα (*διά τῶν αὐτῶν*) και για τους ίδιους λόγους (*ἐκ τῶν αὐτῶν*). Ο τρόπος γενέσεως της αρετής, και κατ' επέκταση της αγαθής πολιτείας, είναι το έθος, η επανάληψη ίδιων πράξεων. Οι λόγοι, όμως, εξαιτίας των οποίων οδηγούμαστε ή όχι στην αρετή σχετίζονται με την ποιότητα του εθισμού (*εὖ - κακῶς*), με τη σωστή κρίση και με τη συνειδητή επιλογή των κατάλληλων πράξεων. Στόχος, λοιπόν, του Αριστοτέλη είναι να αποδείξει ότι η ηθική αρετή είναι επίκτητη, αλλά κυρίως ότι τα κριτήρια που μας οδηγούν στη γένεση ή στην καταστροφή της αρετής, άρα και στην αγαθή ή φαύλη πολιτεία, είναι όχι

μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά. Η απόκτηση ηθικής αρετής, λοιπόν, είναι συνυφασμένη και με την παιδεία πέρα από τον εθισμό και την άσκηση. Προς επίρρωση της θέσης του, αναφέρει παραδείγματα από τον χώρο των τεχνών. Πιο συγκεκριμένα, ο καλός κιθαριστής ή οικοδόμος, είναι το αποτέλεσμα σωστής εξάσκησης (εὖ), ενώ ο κακός είναι το αποτέλεσμα λανθασμένης εξάσκησης (κακῶς).

«ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται»

Η αρετή είναι ἕξις, παγιωμένη δηλαδή συνήθεια που οδηγεί στη διαμόρφωση ενός μόνιμου στοιχείου του χαρακτήρα μας. Οι ἕξεις είναι μόνιμες και δύσκολα αναστρέψιμες, ώστε να μοιάζουν με τα χαρακτηριστικά των φυσικών ιδιοτήτων. Συνίστανται σε παγιωμένους και μόνιμους τρόπους συμπεριφοράς, οι οποίες εκφράζονται με αυθόρμητο, αβίαστο, εύκολο και αποτελεσματικό τρόπο σαν να πρόκειται για φυσικές ιδιότητες. Οι ἕξεις είναι το αποτέλεσμα ὁμοίων ενεργειῶν, δηλαδή ἔθους, αποκτώντας, ἔτσι, ηθικό περιεχόμενο. Οι ἕξεις μόνο όταν ἔχουν σχηματιστεί σωστά μας οδηγούν στο να κάνουμε αυτό που ἔχουμε μάθει, ευχάριστα, με ευκολία, σχεδόν χωρίς προσπάθεια. Ὅπως διαβάζουμε αλλού στα Ηθικά Νικομάχεια, συμβαίνει και το αντίστροφο: οι ἕξεις γίνονται η πηγή των αντίστοιχων ενεργειῶν και ἔτσι δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος. Ἀς πάρουμε για παράδειγμα την ανδρεία: συνηθίζοντας να περιφρονούμε τους κινδύνους γινόμαστε ανδρείοι και, αφού γίνουμε ανδρείοι, μπορούμε να αντιμετωπίσουμε ἀκόμη καλύτερα αυτά που προκαλούν φόβο. Οι ἕξεις, λοιπόν, είναι η ευρύτερη κατηγορία (γένος), διότι οι αριστοτελικές ἕξεις μπορεί να είναι και αξιόλογες και ἀνάξιες λόγου.

Η λέξη σχηματίστηκε ἀπό το δασυνόμενο θέμα του ρήματος ἔχω και την παραγωγική κατάληξη -σις που δηλώνει την ενέργεια του υποκειμένου και είναι ομόρριζη με τη λέξη «σχῆμα» για να δηλωθεῖ ὅτι ο χαρακτήρας μέσω των ἕξεων, λαμβάνει ἕνα σχῆμα, μία μόνιμη μορφή. Με το παραπάνω δηλώνεται τόσο ὅτι οι ηθικές αρετές δεν είναι ἐμφυτες, ὅσο και ὅτι είναι δύσκολα αναστρέψιμος ο χαρακτήρας του ατόμου.

B2. α) Ο Αριστοτέλης στο ἀπόσπασμα αυτό μεταβαίνει με αναλογική μέθοδο ἀπό τις τέχνες του κιθαριστή και του οικοδόμου αποκλειστικά στις ηθικές αρετές. Η επαναφορά του στις ηθικές αρετές επιτυγχάνεται τόσο με το τροπικό επίρρημα «οὕτω», το συμπερασματικό «δή» και τον προσθετικό «καί», ὅσο και με την επανάληψη του ρήματος «ἔχει». Θέλει να αποδείξει λοιπόν, ὅτι η διαδικασία ἀπόκτησης των ηθικών αρετῶν είναι ἴδια με αυτή των τεχνῶν, ἀφού

και οι δύο είναι επίκτητες ιδιότητες και ότι ο εθισμός οδηγεί στη διαμόρφωσή τους, ενώ η ποιότητα των ενεργειών καθορίζει και την ποιότητα της έξεως που θα αποκτηθεί.

β) Ο Αριστοτέλης ως εμπειρικός φιλόσοφος τεκμηριώνει τη θέση του ότι η ποιότητα των ενεργειών καθορίζει και την ποιότητα των έξεων με τη χρήση τεσσάρων παραδειγμάτων ηθικών αρετών από το χώρο της καθημερινής εμπειρίας. Χρησιμοποιώντας τρία παλιά παραδείγματα ηθικών αρετών, δηλαδή τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη και την ανδρεία, και ένα καινούριο, την πραότητα, δεν προσδιορίζει μόνο τη σχέση πράξης και αρετής αλλά και το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσονται αυτές οι αρετές και τη διπλή πιθανότητα τελικής κατάληξης, ώστε μέσα από την παρουσίαση και του αντίθετου πιθανού αποτελέσματος να αναδειχθεί η σχέση ποιότητας ηθικής πράξης και ηθικής αρετής.

Αναλυτικότερα, αρχικά αναφέρει ότι άλλοι γίνονται δίκαιοι από την επανάληψη δίκαιων πράξεων και άλλοι άδικοι επαναλαμβάνοντας άδικες πράξεις. Η απόκτηση της δικαιοσύνης και της αδικίας διερευνώνται στο πλαίσιο των κοινωνικών σχέσεων, στην καθημερινότητα και στον τρόπο ζωής του ατόμου. Η επιλογή μετά ορθού λόγου πράξεων δικαιοσύνης ή αδικίας θα οδηγήσει στη διαμόρφωση των αντίστοιχων αρετών. Στόχος του Αριστοτέλη είναι να τονίσει και την κοινωνική διάσταση των ηθικών αρετών πέρα από την πολιτική τους διάσταση.

Στη συνέχεια, το δεύτερο παράδειγμα αφορά στις ιδιότητες της ανδρείας και της δειλίας, οι οποίες αναπτύσσονται μέσα από καταστάσεις που εμπεριέχουν το στοιχείο του φόβου και του κινδύνου. Μέσω χιαστού σχήματος θεωρεί τη δειλία ως αποτέλεσμα εκδήλωσης φόβου απέναντι στις ριψοκίνδυνες καταστάσεις, ενώ την ανδρεία ως το αποτέλεσμα εκδήλωσης θάρρους. Η μετοχή «*πράττοντες*» δηλώνει την πράξη που επιλέγεται, η μετοχή «*εθιζόμενοι*» την επανάληψη της πράξης και το ρήμα «*γινόμεθα*» την παγίωση της αντίστοιχης αρετής.

Τέλος, τα παραδείγματα της σωφροσύνης-ακολασίας και της πραότητας-οργιλότητας παρουσιάζονται μαζί και κατ' αναλογία (*ὁμοίως*) με τα δύο παραπάνω παραδείγματα. Πιο συγκεκριμένα, η σωφροσύνη-ακολασία είναι συμπεριφορές που προκύπτουν από τη στάση του ατόμου απέναντι στις επιθυμίες. Η επαναλαμβανόμενη αποχή από τις σωματικές ηδονές οδηγεί στη σωφροσύνη, ενώ η υποχωρητικότητα και η αδυναμία χαλιναγώγησης των επιθυμιών στην ακολασία. Το ίδιο και η πραότητα-οργιλότητα αναπτύσσονται, όταν το άτομο καλείται να αντιμετωπίσει καταστάσεις ικανές να προκαλέσουν οργή και συναισθηματική έκρηξη. Ο έλεγχος της οργής μέσω της λογικής οδηγεί στην πραότητα, ενώ η αδυναμία ελέγχου αυτής στην οργιλότητα.

Δύο, λοιπόν, είναι οι τρόποι με τους οποίους συμπεριφερόμαστε στον καθένα από τους διάφορους τομείς της καθημερινής ζωής, όπως στις σχέσεις μεταξύ μας, σε όσα έχουν το στοιχείο του φόβου, στις επιθυμίες, στις οργές. Με τον ένα τρόπο αποκτούμε αρετές (γινόμαστε δίκαιοι, ανδρείοι, σώφρονες, πράοι...), με τον άλλον όμως αποκτούμε τις αντίστοιχες κακίες (γινόμαστε άδικοι, δειλοί, ακόλαστοι, οργίλοι...). Αυτή η διάκριση της στάσης σε δύο τρόπους εκφράζεται στο κείμενο χαρακτηριστικά με τα πολλά αντιθετικά ζεύγη (μέν-δέ), με τη διπλή χρήση του επιρρήματος *οὕτωςί*, και με τη χρήση της επαναληπτικής αντωνυμίας *αὐτοῖς*.

Όλα, λοιπόν, τα παραπάνω οδηγούν με αναλογική μέθοδο στο συμπέρασμα ότι όχι μόνο οι αρετές, αλλά γενικά όλα τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας διαμορφώνονται με όμοιους τρόπους συμπεριφοράς· γι' αυτό πρέπει να δίνουμε μια συγκεκριμένη ποιότητα στη συμπεριφορά μας, ώστε να μπορούμε να αποκτούμε την ηθική αρετή. Επομένως, οι ηθικές πράξεις επιδρούν στην ανθρώπινη προσωπικότητα και την ηθικοποιούν.

B3. Η απάντηση βρίσκεται στη σελίδα 128 του σχολικού βιβλίου : « Ένας τέτοιος λόγιος...η ψυχοσύνθεση του Πλάτωνα).»

B4.

γηγενής : γινόμενον, γίνεται, γίνονται, έγινοντο, γινόμεθα

έσθλός : έστίν, έσονται

μισαλλοδοξία : συναλλάγμασι

δέος : δεινοῖς, δειλοί

στρεβλός : άναστρέφεσθαι

Γ1. Μετάφραση

Μου φαίνεσαι, είπα εγώ, ότι αναφέρεις ικανοποιητική απόδειξη, ότι πράγματι δηλαδή δεν είναι η τέχνη των ρητόρων αυτή, την οποία κάποιος, αν (ή όταν) αποκτήσει, μπορεί να γίνει ευτυχισμένος. Κι όμως, εγώ είχα την εντύπωση ότι κάπου εδώ θα φανερωθεί η επιστήμη, την οποία ήδη από παλιά αναζητούμε. Και πράγματι, οι ίδιοι οι άνδρες οι ρήτορες, όταν τους συναναστρέφομαι, Κλεινία, μου δίνουν την

εντύπωση ότι είναι πάρα πολύ σοφοί και η τέχνη τους κάπως θεική και υψηλή. Κι όμως, (εν. αυτό) δεν είναι καθόλου άξιο θαυμασμού · γιατί (εν. η τέχνη των ρητόρων) είναι τμήμα της τέχνης των μάγων και σ' ένα μικρό βαθμό είναι υποδεέστερη εκείνης. Πράγματι, η τέχνη των μάγων γοητεύει (είναι σαγήνη) και τις οχιές και τις δηλητηριώδεις αράχνες και τους σκορπιούς και τα άλλα άγρια ζώα και τις αρρώστιες, αντίθετα η άλλη (εν. η τέχνη των ρητόρων) τυχαία γοητεύει και παρηγορεί και τους δικαστές και αυτούς που συμμετέχουν στην εκκλησία του δήμου και τα άλλα πλήθη ...

Γ2.

ἔφην	: φάτε
κτησάμενος	: ἐκτῶ
τις	: τινῶν
εὐδαίμων	: εὐδαιμον
ῶμην	: ῶήθη
φανήσεσθαι	: πεφάνθω
πάλαι	: παλαίτερον
κήλησις	: κήλησι
τυγχάνει	: τύχοιεν
οὔσα	: ἐσομέναις

Γ3.α.

μοι	: <u>δοτική προσωπική κρίνοντος προσώπου</u> στο "δοκεῖς" (ρήμα δοξαστικό)
εὐδαίμων	: <u>απλό κατηγορούμενο</u> που αναφέρεται στο υποκείμενο "τις" μέσω του συνδετικού ρήματος "ἂν εἴη".
ἦν	: <u>αντικείμενο</u> στο ρήμα "ζητοῦμεν"
ἐκείνης	: <u>γενική συγκριτική</u> ως ονοματικός ετερόπτωτος προσδιορισμός στο συγκριτικό "ὑποδεεστέρα"
οὔσα	: <u>κατηγορηματική μετοχή</u> που αναφέρεται στο εννοούμενο υποκείμενο "ἡ δέ" και συμπληρώνει την έννοια του ρήματος "τυγχάνει"

Γ3.β.

«κτησάμενος»:

Είδος μετοχής: επιρρηματική υποθετική (ή χρονικοϋποθετική) μετοχή συνημμένη στο υποκείμενο του ρήματος "τις" που λειτουργεί συντακτικά ως επιρρηματικός προσδιορισμός της προϋπόθεσης (ή του χρόνου και της προϋπόθεσης) στο ρήμα "άν είη".

Ανάλυση: **εί κτήσαιο** (ή **ότε κτήσαιο**)

Δικαιολόγηση: Η μετοχή αναλύεται σε δευτερεύουσα υποθετική (ή χρονικοϋποθετική) πρόταση που εκφέρεται με εί + απλή ευκτική (ή ότε + απλή ευκτική), επειδή σε συνδυασμό με την απόδοση: "άν είη" (δυνητική ευκτική) εντοπίζεται λανθάνων και συνεπτυγμένος υποθετικός λόγος που δηλώνει την απλή σκέψη του λέγοντος.